

7th INTERNATIONAL ANATOLIAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

April 17-18, 2025 / Tunceli, Türkiye

Discover Anatolia

MUNZUR
UNIVERSITY
2008

IKSAD
INSTITUTE
Global Scientific Diplomacy

(THE PROCEEDINGS BOOK)

EDITORS

Assoc. Prof. Dr. Mustafa Göktuğ KAYA
Prof. Dr. Banu KUTLU

ISBN:979-8-89695-065-3

Copyright © Liberty

7th INTERNATIONAL ANATOLIAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

April 17-18, 2025 / Tunceli, Türkiye

EDITORS

Assoc. Prof. Dr. Mustafa Göktuğ KAYA
Prof. Dr. Banu KUTLU

Date: 15.05.2025

Liberty Publishing House

Water Street Corridor New York, NY 10038

www.libertyacademicbooks.com

+1 (314) 597-0372

ALL RIGHTS RESERVED NO PART OF THIS BOOK MAY BE REPRODUCED IN ANY FORM, BY
PHOTOCOPYING OR BY ANY ELECTRONIC OR MECHANICAL MEANS, INCLUDING INFORMATION
STORAGE OR RETRIEVAL SYSTEMS, WITHOUT PERMISSION IN WRITING FROM BOTH THE COPYRIGHT
OWNER AND THE PUBLISHER OF THIS BOOK.

© Liberty Academic Publishers 2025

The digital PDF version of this title is available Open Access and distributed under the terms of the
Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 license (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) which permits adaptation, alteration, reproduction and distribution for
noncommercial use, without further permission provided the original work is attributed. The
derivative works do not need to be licensed on the same terms.

adopted by Mariam Rasulan

ISBN: 979-8-89695-065-3

www.tr.discoveranatolia.org/munzur

CONGRESS ID

CONGRESS TITLE

7th INTERNATIONAL ANATOLIAN SCIENTIFIC RESEARCH CONGRESS

DATE and PLACE

April 17-18, 2025 / Tunceli, Türkiye

ORGANIZATION

IKSAD INSTITUTE

iksadinstitute.org

iksad.org.tr

iksadyayinevi.com

Munzur University

HONORARY BOARD

Prof. Dr. Kenan PEKER - Rector of Munzur University

Dr. Mustafa Latif EMEK - President of the IKSAD Institute

CONGRESS PRESIDENTS

Assoc. Prof. Dr. Mustafa Göktuğ KAYA - Chief Tax Inspector of the Ministry of Treasury and Finance

Prof. Dr. Banu KUTLU - Munzur University, Faculty of Fisheries

NUMBER of ACCEPTED PAPERS - 251

NUMBER of REJECTED PAPERS - 42

PARTICIPANTS COUNTRY

Türkiye-112, Albania-3, Algeria-7, Azerbaijan-2, Bangladesh-2, Bulgaria-1, Canada-1, Croatia-1, Ethiopia-4, Georgia-1, India-21, Indonesia-1, Iran-5, Iraq-1, Jordan-1, Madinah Munawara-1, Malaysia-2, Montenegro-1, Morocco-20, Nigeria-32, Pakistan-21, Poland-1, Romania-6, Tunisia-2, Vietnam-1, West African-1

İBN RÜŞD VE SAİD NURSİ'DE İHTİRÂ' DELİLİ

Öğr. Gör. Dr. Samet Yahya BAL

Gümüşhane Üniversitesi

ORCID: 0000-0001-6520-7422

Özet

İhtirâ (yaratma) delili isbât-ı vâcib bağlamında İslam düşüncesinde kullanılan delillerden birisidir. Bu delil daha çok yaratılmış varlıklar üzerinden temellendirilmekte olup, aslında yaratmanın başı ve tüm aşamaları bu delil kapsamına girmektedir. İbn Rüşt ve Said Nursi farklı ekollere mensup olan iki önemli düşünürdür. İbn Rüşt felsefi okul içerisinde mütalaa edilirken, Nursi daha çok Eş'arî kelâmı bağlamında ama genel anlamda Sünni bir kelâmcı olarak ele alınabilir. Bu iki düşünürün isbât-ı vâcib hususunda genel anlamda ve özelde de ihtirâ' delili bağlamında birbirlerine yakın düşündükleri görülmektedir. Bu çalışma iki düşünürün ihtirâ' deliline olan yaklaşım tarzlarını, benzerliklerini, farklılıklarını ve bu delil bağlamında sevk ettiği örnekleri ele alma çabasını barındırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, İsbât-ı vâcib, İhtirâ', İbn Rüşt, Said Nursi.

THE EVIDENCE OF PASSION IN IBN RUSD AND SAİD NURSİ

Abstract

The argument from creation is one of the proofs used in Islamic thought to establish the necessary existence of a creator (İthbât al-Wâjib). This argument is primarily grounded in the existence of created beings, encompassing all stages of creation from its inception. Ibn Ruşt and Said Nursi are two significant thinkers belonging to different schools of thought. While Ibn Ruşt is considered a philosopher, Nursi is primarily seen as an al-Ash'ari theologian but can be broadly categorized as a Sunni theologian. Despite their different affiliations, these two thinkers exhibit remarkable similarities in their views on the necessary existence of the Creator, particularly regarding the argument from creation (İhtirâ). This study aims to examine how these two thinkers approach the argument from creation (İhtirâ), their similarities and differences, and the specific examples they provide to support their claims.

Keywords: Theology, İthbât al-Wâjib, İhtirâ, Ibn Ruşt, Said Nursi.

1. İhtirâ Kavramı

İhtirâ kelimesi “yarmak, yırtmak, parçalamak” anlamındaki “har” kökünden türemiş olup kelâm ve felsefede “yaratmak, yeni bir şey ortaya çıkarmak, inşa etmek” manasında Allah'ın varlığını kanıtlamak için kullanılan delillerden biridir.¹ “Koymak, bir şey yapmak, icat etmek, bir şeyden başka bir şey meydana getirmek, bir nesnenin durumunu değiştirmek” anlamlarını içeren “ca'l” yaratmanın farklı tarzları için kullanılır.²

Allah için hâlik, yaratılmışlar için mahlûk sıfatları kullanılmakla birlikte daha ziyade yoktan ve örneksiz yaratmayı ifade eden “ibdâ', ihdâs, ihtirâ” gibi kavramlar tercih edilmiştir.³ İhtirâ; yaratmak, örneği ve benzeri bulunmayan bir şeyi meydana getirmek manasına gelmektedir. İhtirâ delili, hilkat (yaratma) delili demektir.

¹ İsmail b. Hammâd Cevheri, *es-Sihâh Tâcu'l-Lüga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafur Attar (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1987), 3/1603; Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. thk. Al-Yazji ve Dilciler Grubu (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414/1993), 8/67-70.

² Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimeşk-Beyrut: Dâru'l Kalem, Daru's-Şam, 1412/1992), 196-197.

³ İhvânü's-Safâ, *er-Risâletü'l-Câmia Tâcu Resâili İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ*, nşr. Mustafa Gâlib (Beyrut: Dâru Sâdir, 1974.), 51, 377, 481, 491.

Yalnız hudûs delili gibi yaratılışın nazari ve mücerret yönünü değil; herkes tarafından görülen ve kolaylıkla anlaşılan ameli ve müşahhas yönünü konu edinmektedir.⁴ Yaratmak, benzeri ve örneği olmaksızın icat etmek anlamlarına gelen bu delil, tabiatta gözlenen mükemmel uyum ve işleyişten hareketle evrenin bir yaratıcısının olduğunu ispat eden bir delildir. Bu delil genellikle; gaye, nizam, hikmet delili ile birlikte ele alınır.⁵

İhtirâ delilinin kapsadığı teleolojik delil evrende gözlenen düzenin kendiliğinden meydana gelemeyeceği hikmet sahibi bir yaratıcı tarafından yaratıldığını esas alır. Bu delile göre âlemin varlığı, estetik görünümü, uyumlu işleyişi ve belirlenen süre içinde bozulmadan devam etmesi, ancak tüm bunların sonsuz kudret sahibi ilahi bir varlığa bağlanması hâlinde mümkündür.⁶ Evrende ve özellikle de uzayda bulunan bazı cisimlerin ortaya çıkışı ve onların bir başka cisimden meydana gelmediği bilinir. Ayrıca onlar bir başka cismin dönüşmüş hâli de değildirler. Onların cevheri Allah'ın ihtirâ' ve ibda', yani doğrudan doğruya, modelsiz ve yoktan yaratma fiilidir. Dolayısıyla onların varlığından önce başka bir cisim bulunmaz ve bulunmasına gerek yoktur.⁷

2. İbn Rüşd'ün İhtira Deliline Yaklaşımı

İbn Rüşd'ün (öl. 595/1198) isbât-ı vâcib hususunda en çok önemseydiği deliller “ihtirâ”, “inâyet” ve “gâye” delilidir. Ona göre bu delillerin temeli Kur'an'daki varlıklara ve onlardaki nizama vurgu yapan ayetlerde vardır. Evrendeki oluşların devamını ve düzeni sağlayan nizam en belirgin olgu olup İbn Rüşd'e göre herkes tarafından okunabilmektedir. İnsan gözlemleri neticesi olarak çevresinde bulunan bitki ve hayvanların yaratılışlarını ve onlardaki nizami işleyişi ve gökyüzündeki düzenli hareketleri net olarak görebilmektedir. Ona göre bu mükemmel varlıklar, düzen, uyum ve gayeler silsilesi onları yaratıp yöneten bir ilahi kudrete dayanmaktadır.⁸ İbn Rüşd'ün ihtirâ' (yaratma) delili olarak isimlendirdiği bu delil, cansız varlıklarda hayatın, akli ve hissi idraklerin yaratılması gibi, bütün mevcudatın cevherlerinin de yaratılması durumunu ifade eder. İbn Rüşd'e göre var olan bütün her şey, varlıklar ve canlılar, yeryüzü, gökyüzü, bitkiler, hayvanlar ve insanlar bu delilin kapsamı içerisinde değerlendirilir.⁹

İbn Rüşd, yaratmanın sadece yeryüzündeki varlıklarda bulunmadığını, gökyüzündeki varlıkların da ihtirâ' olduğunu ifade eder. Zira semalardaki şaşmayan ve aksamayan hareketler yeryüzündekiler gibi onların da vazifelerini aksatmayan memurlar gibi olduğunu ve insanlara Allah tarafından musahhar kılındığını gösterir. Musahhar olan, düzenli ve gayeli hareket eden bir memur varlık, zaruri olarak başkası tarafından ihtirâ' olunmuştur. Memurun, amirinin olması şarttır.¹⁰ Yani evrendeki tüm unsurların uyumu ve birbiriyle gerçekleştirdiği harmonik hareketler ve ilişkiler, bunların hiç aksamadan sistemin düzenli işleyişi ve tüm sonuçların insan için faydalı ve hikmetli neticeler doğurması, zaruri olarak tüm bunları bilen, yapan ve yaratan bir aşkın gücün varlığını gerektirir. Ayrıca bu varlıklar yaratılmış olma noktasında denktir ve birisi birine karşı hâkim ve âmir pozisyonunu alamazlar. Ancak bir âmir yaratıcı birini diğerine hizmetkâr kılabilir.

⁴ İbn Rüşd, *el-Keşfü Menâhici'l-Edille fî Akâ'idî'l-Mille*, neşr. M. Hanefî (Beyrut, 1998), 100; İbn Rüşd, *İbn Rüşd'ün Felsefesi*, çev. A. N. Ayasbeyoğlu (Ankara: AÜİF Yay., 1955), 36, 216.

⁵ Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2010), s.145

⁶ M. Said Özervarlı, “İsbât-ı Vâcib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/495-496.

⁷ İlhan Kutluer, “Felek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/305.

⁸ İbn Rüşd, *Menâhici'l-Edille*, 60-64.

⁹ İbn Rüşd, *Menâhici'l-Edille*, 151.

¹⁰ İbn Rüşd, *Menahicül Edille* s. 152; İbn Rüşd, *Felsefe Din İlişkileri*, 218.

İbn Rüşd'e göre ihtirâ' olunan her varlığın mutlaka bir ihtirâ' edeni vardır. Yani yaratılmış her varlık için bir var edici ve yaratıcı şarttır. Her mevcudun mutlaka onu ihtirâ' eden bir fâili ve o mevcuda taalluk eden bir yaratma fiili vardır. İhtirâ olunan varlıklar, cevherlerinin ve sıfatlarının sayısı kadar belki daha fazla türden birçok yaratma delilini barındırmaktadır. Bunun için Allah'ı hakkı ile bilmek isteyen bir kimsenin bütün varlıklardaki hakiki ihtirâ'a ve yaratmaya vakıf olabilmesi için eşyanın cevherlerini ve esaslarını tanıması icap eder. Çünkü eşyanın hakikatini tanımayan ihtirâ'ın hakikatini bilemez. “*Semaların ve arzın melekûtüne ve bir de Allah'ın yaratmış olduğu eşyaya bakmıyorlar mı?*”¹¹ ayetinde bu hususa işaret vardır.¹² İbn Rüşd'ün göre ihtirâ' delili ile ilgili ayetler Kur'an'da diğer delillerle ilgili ayetlerden çok daha fazla geçmektedir. Yürüyeni, uçanı, sürüneni gibi birçok kudret eseri olan hayvanların yaratılışı ve insanın hizmetine verilmesini tasvir eden ayetler vardır. İbn Rüşd, kâinata bakış açısı noktasında yaratıcıyı reddeden ve inkâr eden dehrilere ve maddiyyunlara (materyalistlere) da çok değinir. Onları, sanat eserlerini his ve müşahede eden ama onların sanat eseri olduğunu kabul ve itiraf etmeyen, tam tersine bu eserlerde görmüş olduğu sanatı tesadüfe ve kendiliğinden meydana gelme gibi durumlara havale eden inkârcılara benzetir.¹³ İbn Rüşd'e göre her seviyeden insanın Allah'ın varlığını kolaylıkla kabul etmesini sağlayacak iki delil vardır; bunlar aynı zamanda dini naslarda da çokça referansa sahip olan “inâyet” ve “ihtirâ” delilleridir.

İbn Rüşd ihtirâ' delilini yani organik ve inorganik bütün varlıkların ve canlıların yaratılmış olduklarının kendiliğinden bilinecek derecede aşikâr olduğu ve her yaratılanın bir yaratıcısının bulunması gerektiği şeklinde iki önermeye dayanır. İbn Rüşd, birinci esası açıklamak üzere, özü itibarıyla cansız olan bir cismin sonradan biyolojik ve psikolojik fonksiyonlar kazanarak bir organizmaya dönüşmesiyle göklerin hiç aksamayan kesintisiz hareketi varlığın sürekliliğindeki rolüne dikkat çeker. Bütün bunlar, kendiliğinden meydana gelemecek kadar mükemmel olaylar olduğuna göre bir yaratıcının eseri olmaları gerekir.

İbn Rüşd bu kanıtı şöyle tanıtır: Allah: “*Allah'ı bırakıp da sizin kendilerine yalvardıklarınız bir araya gelse de bir karasinek bile yaratamazlar...*”¹⁴ buyurmuştur. Buradan anlaşılıyor ki, hayatı icat eden ve düzenleyen bir mucit vardır; bu da Allah'tır.” “Her icat edilenin bir icat edeni vardır.” Ona göre, sıradan bir insan bile hiçbir şeyin kendiliğinden olmadığı bilgisine sahiptir. Bu ilkenin varlığı ve doğruluğu İbn Rüşd'e göre, en yalın ve basit duyu ve akıl idrakleriyle ve günlük tecrübeyle sabittir.¹⁵

İbn Rüşd, ihtirâ' ile ilintili kanıtlarının hem halkın, hem de bilginlerin anlayabileceği en sorunsuz kanıtlardan olduğunu söyler. Bu kanıtların aynı zamanda hem şer'i nokta da hem de bilimsel olarak tabii olarak gözlemlenebilen kanıtlardan olduğuna vurgu yapar. Ancak o kanıtlardaki birtakım detayların bilinmesi ve bilimsel bilgi şeklinde düzenlenmesinin gösterilmesi işinin bilim adamlarına düştüğünü söyler. Söz gelimi insanın iç anatomisi ve fizyolojisinin detaylarını, sadece bu konuda çalışan tabipler tarafından bilinebileceğini ve ortaya koyulabileceğinden hareketle, evrenin İlâhi bir sanat oluşunun ve bunu hakkıyla bilinmesinin ancak bilgin ve bilge insanlar tarafından gerçekleştirilebileceğini iddia eder. Sonra da Dehriler gibi materyalistleri de akıllarını kullanmamaları nedeniyle “tabii sanatı” tesadüflere ve şansa bağladıkları için eleştirir.¹⁶

¹¹ *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), el-A'râf 7/185.

¹² İbn Rüşd, *Menâhicül Edille*, 152; İbn Rüşd, *Felsefe Din İlişkileri*, 218-219.

¹³ İbn Rüşd, *Menâhicül Edille*, s.158; İbn Rüşd, *Felsefe Din İlişkileri*, 223.

¹⁴ el-Hac 22/73.

¹⁵ İbn Rüşd, *Menâhicül Edille*, 100.

¹⁶ İbn Rüşd, *Menâhicül Edille*, 122; İbn Rüşd, *İbn Rüşd'ün Felsefesi*, 122; Mehmet Bayrakdar, “İbn Rüşd ve Allah'ın Varlığının Kanıtları”, *Diyanet İlmî Dergi* 48/3 (2012), 31-50.

İbn Rüşd varlıkları, canlıları ve evreni en iyi anlaması gerekenlerin tüm oluşlardaki sanatların ve mekanizmaların bilicisi konumunda olan doğa bilginleri olması gerektiğini ifade eder. Bunlar arasında tüm bu bilinç ve bilgi gerektiren fiilleri tabiata ve tesadüfe bağlayanları ise eleştirir.

İbn Rüşd'ün çok güvenilir bulduğu ihtirâ' deliline göre katı bir madde olan topraktan bitki ve canlının, canlı varlıkta duyu ve düşünme güçlerinin icat ve ihtirâ' edilmesi olağanüstü ve göz önünde gerçekleşen bir hadisedir. Bu izlenimler bütün insanların doğasında bulunan kinetik ve potansiyel tüm özelliklerin yaratılmış olduğunu gösterir. Bu özelliklerin varlığın kendi içyapısından kaynaklanmadığı bilindiğine göre zorunlu olarak onun dışında bir başka güç tarafından icat edilmiş olması gerekir. İcat edilen her şeyin mutlaka bir icat edicisi bulunacağı ilkesinden hareketle bu icat edicinin Allah olması gerektiği ortaya çıkar.¹⁷ Zira ne toprakta canlılık özellikleri ne de o özellikleri ortaya çıkaracak bir yeterlilik söz konusu değildir. Ayrıca canlı organizmalarda da duyu ve düşünce yetilerini oluşturabilecek bir organizma, sistem ve bilinçlilik söz konusu değildir.

İbn Rüşd Eş'arîler'in kullandığı ispat yöntemlerinin gerek ilmi gerekse dini yönden kesinlik ifade etmediğini savunur. Ona göre Allah'ın varlığı konusunda Kur'an'ın önerdiği delillerden hareket edilmesi gerekir ki bu hususta en önemli delil ihtirâ' (yaratma) delilidir.¹⁸ İbn Rüşd'ün bu konudaki fikirlerini yeni ilm-i kelam dönemi kelimcilerinden ve bir Eş'arî olan Said Nursi ile kıyaslamak bu delile olan yaklaşımlarını tespit adına önemlidir.

3. Said Nursi'nin İhtira Deliline Yaklaşımı

Said Nursi, yüce yaratıcının iki türlü icat ve yaratması olduğundan söz eder. Bunlardan birincisini "ihtirâ' " ve "ibda" olarak isimlendirir. Bu yaratma şeklinde Allah o varlığı hiç yoktan ve ona lazım olan şeyleri hiçten icat etmektedir. Diğer yaratma şeklinde ise varlıklar, başka bir kısım varlıklar kullanılarak yaratılmaktadır. Yani bu yaratmada bir terkip ile unsurlardan ve sair şeylerden toplamak yoluyla o şeye vücut verilmektedir. Nursi bu yaratma tarzına ise "inşa" ve "sanat" ismini vermektedir. Aslında bu iki tür icatta yaratma delili bağlamında ele alınabilir. Nursi, var olan bir şeyi yok etmek ya da yok olan bir şeyi var etme işinin yüce yaratıcı için en temel, en kolay ve en umumi bir kanun olduğunu söylemektedir. Bu da Nursi'nin "ihtirâ'yı esas yol olarak kabul ettiğini göstermektedir. Nitekim Nursi bu hususta şu örneği vermektedir: Bir baharda milyonlarca mahlûkun ve canlının şekillerini, sıfatlarını ve belki en küçük parçacıklarından başka tüm özelliklerini ve vaziyetlerini yüce bir kudret hiçten ve yoktan yaratmaktadır.¹⁹ Zira kışta ölen bütün canlılar gelecek baharda kısmen aynen ve kısmen farklı birçok şekil, suret ve özellikle yeniden yaratılmaktadır.²⁰ Nursi, bahardaki varlıkların diriltirme ve yeniden yaratılma hakikatine dikkat çekerken şu ayeti nazara vermektedir: "Allah'ın rahmetinin izlerine bir bak: Ölü toprağa nasıl can veriyor! İşte ölüleri diriltecek olan da O'dur. O'nun her şeye gücü yeter."²¹ Bu ayetin tefsiri bağlamında Nursi, yüce yaratıcının yaratılış mucizelerine, bu yaratma fiilinin kapsamlı oluşuna ve varlıklara hayat verme ve yaşatma hakikatlerine dikkat çekmektedir.²²

¹⁷ İbn Rüşd, *Menâhici'l-Edille*, 151-154.

¹⁸ İbn Rüşd, *Menâhici'l-Edille*, 150.

¹⁹ Said Nursi, *Asa-yı Mûsâ* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2021), 176; Said Nursi, *Lem'alar* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2021), 194, 322.

²⁰ Said Nursi, *Sözler* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2021), 46.

²¹ er-Rûm 30/50.

²² Nursi, *Lem'alar*; Said Nursi, *Mesnevî-i Nuriye*, çev. Abdülmecid Nursi (İstanbul: Envar Neşriyat, 2021), 15.

Nursi esasında haşır meselesini ispat etmeye çalışırken ele aldığı bu ayet bağlamında yerkürenin bahar mevsiminde bir acayip mahşer yeri gibi olduğunu, yüce yaratıcının dünyayı âdeta bir hayvan gibi öldürüp dirilttiğini, yeri bir beşik ve sergi, gökyüzünü bir çadır ve güneşi de insanlara güzel bir ısı ve ışık kaynağı olarak yaratıp verdiğini ifade etmektedir.²³

Nursi, “ihtirâ” delilini” Kur’ani bir delil olarak sunmaktadır. İhtirâ’ delilini örnekler de vererek şöyle açıklamaktadır: Yüce Allah yarattığı eserlerine ve sanatlarına kaynak ve kendi mükemmelliğine işaret olarak her türe ve o türün her ferdine özel ve hikmetli özelliklerle dolu bir vücut vermiştir. Bu canlı türleri ona göre ezeli değiller ve zamanda sonsuz bir geri gidişe sahne olamazlar. Zira tüm varlıklar ve canlılar vücudun imkân mertebesinde olup mutlak bir varlık (vâcibü’l-vücûd) mertebesinde olmadıklarından bizatihi var olamazlar. Ancak bir muhteri’ yani ihtirâ’ eden ile var olabilir ve var olmaya devam edebilirler. Mümkün varlıkların ezeli olarak sonsuza kadar zincirleme devam etmesini ifade eden teselsül iddiası batıldır. Evrende görünen başkalaşmalar, değişimler ve dönüşümlerle bir kısım varlıkların yok iken varlık kazanması ve ortaya çıkması yani yeni olarak vücuda geldiği gözlemsel olarak tespit edilebiliyor. Bir kısmının da var oluşu ve hudûsu aklın zaruri kabulüne bağlı olarak tespit edilebiliyor. Öyleyse hiçbir şeyin ya da varlığın ezeli olduğu iddia edilemez ve bir başlangıcı olmak zorundadır. Varlıkların tümü bir yeni yaratılış hikâyesine konu olmakta olup bir kısmı gözlemlenebilir ve ihata edilebilirken diğer bir kısmı ise insan imkânlarını ve ömrünü aşmaktadır. Ancak akıl ve bilim yöntemleriyle tespit edilebilmektedir.²⁴

Nursi, türlerin ezeli olmadığını vurguladıktan sonra botanik ve zooloji gibi ilimlere atıfta bulunarak yeryüzündeki bitki ve hayvanların binlerce olduğundan ve bunların her birinin birer evvel-babası yani her türün birer müstakil ebeveyni olduğunu nazara verir. Bu evvel-babaların zorunluluk yani vücûb dairesinden olmadığı ve mümkün varlıklar olduğunu söyleyerek mutlaka kudreti ilahiye ile vasıtasız olarak vücuda gelmiş olduklarını ifade eder. Zira ona göre bu türlerin teselsülü ve sonsuza uzanıp gitmeleri imkânsızdır. Ayrıca ona göre türlerin birbirinden dönüşmeleri (türler arası geçiş) hakikati olmayan vehmi ve batıl bir iddiadır. Zira Nursi, iki farklı türden doğan yavruların çoğunlukla ya kısır olduğunu yahut neslinin kesileceğini ifade eder. Dolayısıyla bu yavrular üreme yolu ile bir soyağacının başı olamayacak bir durumdadırlar. Bu hususta insanların ve hayvanların üremesini benzer yorumlayan Nursi bu canlılardaki soyağaçlarının en başta bir Âdem babaları (evvel-baba) olduğunu ve nihayetinde de bu soy silsilelerinin bir oğulda kesilip biteceğini ifade eder. Aslında Nursi’nin bu iddiası nesli tükenen canlılarda gözlemlenmektedir. Zira nesli tükenen canlılar bir oğul yani yavru soy olarak yok olmakta, başka bir türe dönüştüğü ya da başka bir tür olarak hayata devam ettiği görülmemektedir. Nursi’ye göre bilinçsiz, iradesiz ve gayet basit olan doğal sebepler bütün akılları ve zekâları kendine hayran bırakan bir işleyişi ve mükemmel mekanizmalara sahip olan bütün türleri ve onların yüksek bir akıl gerektiren cihazlarını yapamaz ve yaratması imkânsızdır. Nursi tüm canlı türlerini ve onların fertlerini olağanüstü birer kudret mucizesi olarak nitelemekte, görünen dış kısımları ve tüm iç mekanizmalarındaki hayret verici işleyişi ve mükemmel sanatı nazara verip tüm ihtirâ’ları ve yaratmaları cansız, şuursuz atomlara ve doğal sebeplere verilmesini imkânsız görmektedir. Bu imkânsızlık türünü ise en dogma ve saçma iddia olarak nitelendirmektedir.

²³ Nursi, *Sözler*, 82.

²⁴ Said Nursi, *İşârâtü’l-İ’caz*, çev. Abdülmecid Nursi (İstanbul: Envar Neşriyat, 2021), 88-89; Said Nursi, *Muhâkemat* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2021), 123-124; Nursi, *Sözler*, 683-686; Said Nursi, *Şuâlar* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2021), 140-143.

Bundan dolayı Nursi'ye göre canlıları ve soyağaçlarını meydana getiren tüm türler ve onların fertleri hem kendilerini hem de onlardaki tüm var oluşları, gerçekleşen faaliyetleri ve sonsuz farklı ihtimaller içinde o varlığa has sıfatları ve özellikleri ile yaratan ve yapan ancak bir vâcibü'l-vücuttur. Zira tüm bu oluşlar, yapılar ve faaliyetler yaratma hakikatine şahitlik ve tanıklık ederler.²⁵

Nursi, anladığımızı göre ihtirâ' delilini önemsemekte ve bu delili en birincil Kur'ani deliller kategorisine dâhil etmektedir. Nursi, bu delili kullanırken ve açıklarken birçok farklı isbât-ı vâcib delilini bu delil altında ve bu delille ilişki olarak ele almaktadır. Birçok delile ve mantık önermesine gönderme yapan Nursi öte yandan bu delilin kolay anlaşılabilirliğini ve tüm herkese hitap edebileceğini düşünmektedir. Nitekim delili örnekleme sırasında ilgili ayetlere ve doğal fenomenlere çokça atıfta bulunmakta ve onlardan misaller getirmektedir. Bu yöntem ile sunduğu çerçevede yaratılmış varlıkları birer kudret mucizesi olarak ele almaktadır. Nursi ayrıca evrendeki tüm varoluş hâllerinin süreklilik gösterdiği ve sürekli bir yaratılış ve varoluş hakikatinin söz konusu olduğunu vurgulamaktadır.

4. Kur'an'da İhtirâ' Deliliyle İlgili Ayetler

İbn Rüşd, Kur'an'da sadece ihtirâ' deliliyle ilgili pek çok ayet olduğunu belirttikten sonra, bu ayetlerden birkaçını örnek verir: İnsanın atılan bir sudan yaratılmasından bahseden, devenin ve sineğin yaratılmasına dikkat çeken ayetleri örnek olarak gösterir.²⁶ Bunlardan devenin yaratılması üzerine biraz detaylı bakacak olursak:

Develerin özellikleri arasında en belirgin olanı hörgüçlerinde yağ depolayabilmesidir. Develer uzun bacakları ve yumuşak ayakları sayesinde karda ve kumda kolayca yürüyebilmektedir. Aynı taraftaki bacaklarını birlikte kaldırarak kendilerine özgü bir şekilde koşmaktadırlar ki bu da yaşadığı zemindeki hareketini kolaylaştırmıştır. Develerin üç tane koruyucu kirpikleri, tüylü kulak delikleri, keskin görme özellikleri, gerektiği zaman kapanabilme özelliği gösteren burunları ve koku alma özellikleri de bulunmaktadır. Sırtlarını örten tüylerden yumuşak ve dayanıklı kumaşlar yapılmaktadır. Develerde bulunan ısıya karşı yalıtkan kürk, hayvanın vücudunu sıcak ve soğuğa karşı korumakla birlikte, su kaybını da azaltmaya yarayan kalın ve keçeleşmiş tüyler şeklinde oluşmuştur. Develer kalın kürkü sayesinde yazları Asya'nın +50 derece sıcaklığına kadar, kışları ise -50 dereceye kadar olan soğukluğa karşı dayanıklıdır. Develerin özellikleri arasında en belirginini besin deposu şeklindeki hörgüçleridir. Bir yağ yığıntısı şeklindedir. Bu hörgüç sayesinde develer kışık zamanında bile beslenme sağlayabilmektedir. Hörgüç sayesinde develer 3 hafta boyunca su içmeden yaşayabilmektedir. Develerde kumdan ve çöl fırtınalarından korunan bir baş yapısı vardır. Develerin kirpikleri birbiri içerisine girme özelliğine sahiptir. Bu nedenle tehlike anında hemen kapanan kirpikler hayvanın gözüne toz tanelerinin bile girmesine izin vermeden gözleri korumaktadır. Develer uzun boyun yapıları sayesinde yerden 3 metre yükseklikteki yaprakları bile yiyebilme imkânı bulurlar. Develerin en önemli özelliklerinden birisi de her türlü arazide gezinmeye uygun ayaklarıdır. Tırnakları herhangi bir yere çarpmaya karşı oluşacak zararlardan koruma özelliğine sahiptir. Develerin dizleri boynuz kadar sert ve kalın bir zardan oluşan nasırlı bir yapıya sahiptir. Bu nasırlar sayesinde develer kuma yattıkları zaman sıcak zeminden ve yaralanmadan korunma sağlanmaktadır. Aslında deveyle ilgili en ilginç detaylardan biri de onlarda omazumun (kırkbayır-geviş getiren hayvanların dört midesinden biridir) varlığının ruminantlarda bulunmasına rağmen onlarda olmamasıdır. Omazumun fonksiyonları arasında bilinen en önemli görevi su, mineral maddelerin ve kısa zincirli yağ asitlerinin emilimidir. Bundan dolayı develerde idrar çıkışı oldukça seyrektrir.

²⁵ Nursi, *İşârâtü'l-İ'caz*, 88-89; Nursi, *Muhâkemat*, 123-124.

²⁶ İbn Rüşd, *Menahicül Edille*, 152; et-Târik 86/5-6; el-Gâşiye 87/17; el-Hac 22/73.

Eğer omazumları olup aktif işlev görseydi develerin mezkûr şartlarda yaşamaları mümkün olmayacaktı.²⁷ Uzun süre çöl şartlarında gerekli olan su ve yağı kısa bir zamanda tüketecekti. Develerde diğer hayvanlarda olmayan yaklaşık 50 tane özellikten söz edilmektedir.²⁸ Bu özellikler ayetlerdeki; işte bakınız tefekkür ederiz, ibret alınız manasındaki uyarının ne kadar isabetli olduğunu göstermektedir.

Kur'an'da ihtirâ' deliliyle ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Evrenin yaratılması, göklerin ve yerin birbirinden ayrılması, yerkürenin oluşumu, sudan canlıların oluşumu ve gece-gündüzün meydana getirilmesi gibi yaratma örnekleri yer almaktadır.²⁹ Yerküresinin oluşumunda meydana gelen ve bizi her gün yüz bine yakın gök taşından koruyan atmosfere de Kur'an'da şöyle temas edilir: *"Biz gökyüzünü, dünya için korunmuş bir tavan (atmosfer ile) haline getirdik."*³⁰ *"Allah'ı bırakıp ta kendilerine yalvardığınız kimseler bir sinek bile yaratamazlar, bu iş için hepsi bir araya gelse bile..."*³¹ *"Şu kuru toprağı diriltip de içinden onlar için gıda olan hububat çıkarmamız da kendileri için bir delildir, o rızıktan yemektirler."*³² *"Öyleyse insan, neden yaratıldığına bir baksın. Fıskırıp çıkan bir sudan yaratıldı."*³³ *"(İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?"*³⁴ *"Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim."*³⁵ *"Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!"*³⁶ *"(Bu hususta) ölü toprak onlar için mühim bir delildir. Biz ona yağmurla hayat verdik ve ondan dane çıkardık. İşte onlar bundan yerler."*³⁷ Bu ayetler Kur'an'da ihtirâ' (yaratma) delili örneklerinin ne kadar çok kullanıldığını göstermektedir. Ayetlerdeki deliller herkese hitap eden basit ama derinliği bulunan, en çok gözlenen ve seçilmiş örneklerdir.

İbn Rüşd, bu delillerin ısrarla "Sırat-ı Müstakîm" olduğuna vurgu yapar. Yani ona göre bu tarz "ihtirâ" ve "yaratılış" delillerinin bizzat insanın kendi varlığında bulunduğu ve evrende de benzer yaratılış olaylarına şahit olunduğu için ona göre en güçlü, istikametli ve doğru olan kanıt türü bu delildir.³⁸ Bunun delili olarak şu ayetleri zikreder: *"Allah, adaleti ayakta tutarak (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de (bunu ikrar etmişlerdir. Evet) mutlak güç ve hikmet sahibi Allah'tan başka ilâh yoktur."*³⁹ *"Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler."*⁴⁰

²⁷ Hasan Erden et al., "Macroanatomic Studies on the Stomach of Camel", *Eurasian Journal of Veterinary Sciences* 14/1 (1998), 97-105.

²⁸ Mehmet Koyuncu-Onur Yılmaz, "Sürdürebilir Hayvansal Üretimde Devenin Önemi", *Bursa Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 33/2 (2019), 395-409.

²⁹ el-Enbiyâ 21/30; Yâsîn 36/32; Fussilet 41/11; en-Nûr 24/35; el-Enbiyâ 21/32; Hûd 11/7; Lokmân 31/10.

³⁰ el-Enbiyâ 21/32.

³¹ el-Hac 22/73.

³² Yâsîn 36/33.

³³ et-Târik 86/5-6.

³⁴ el-Gâşîye 87/17.

³⁵ el-En'âm 6/79.

³⁶ Âl-i İmrân 3/191.

³⁷ Yâsîn 36/33.

³⁸ İbn Rüşd, *Menahicül Edille*, 121.

³⁹ Âl-i İmrân 3/18.

⁴⁰ el-A'râf 7/172.

“Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O’nu tesbih eder. O’nu övgü ile tespih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır.”⁴¹ Nursi eserlerinde ihtirâ’ (yaratma) deliline çok sık yer verir ve bu delil açısından onun eserleri yoğun ve hacimlidir. Bu nedenle onun eserlerindeki bütün yaratma delillerine konu alan kısımların tümüne yer vermek mümkün değildir. Ama özellikle bu delil bağlamında seçtiği ayetlerden bazı örnekler verebiliriz:

“Kuşkusuz yerde olsun gökte olsun hiçbir şey Allah’a gizli kalmaz. Sizi rahimlerde dilediği gibi şekillendiren O’ dur. Mutlak güç ve hikmet sahibi olan Allah’tan başka ilâh yoktur.”⁴²

“Sizin için sağmal hayvanlarda da kesin olarak ibret vardır. Nitekim size hayvanın karnında, besin artıklarıyla kan arasında (oluşan), içenlere lezzet veren saf süt içiriyoruz. Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler elde edersiniz. Bunda da aklını kullanan bir topluluk için açık delil vardır. Ve rabbın bal arısına şöyle ilham etti: “Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine yuvalar edin. Sonra her türlü besleyici ürünlerden ye; rabbinin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!” Onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında bir sıvı) çıkar ki onda insanlara şifa vardır. İşte bunda da düşünen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır.”⁴³ “Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz. Sonra onu sağlam bir korunakta nutfeye getiriyoruz. Ardından nutfeyi (döllenen yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir varlık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”⁴⁴ “İnsan kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi? Oysa bak, şimdi o, açıktan açığa bize karşı duran biri olmuştur. Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş? diyor. De ki: Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek. O yaratmanın her türlüşünü bilir.”⁴⁵ “O, gökleri ve yeri hikmet ve fayda esasına göre yarattı; sürekli olarak geceyi gündüzün, gündüzü gecenin üstüne sarmaktadır; güneşi ve ayı da yasalarına boyun eğdirmiştir. Her biri belirlenmiş bir süreye kadar akıp gitmektedir. Unutmayın ki Allah çok güçlüdür, çok bağışlayıcıdır. O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de var etmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lütfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, rabbiniz Allah’tır. Hükümler O’nundur; O’ndan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşılabiliyorsunuz?”⁴⁶

Nursi’nin zikredilen ayetlerle ilgili bilhassa ihtirâ’ deliline işaret eden yorumlarına sırasıyla yer verirse: Evrende ve gökyüzünde yaratılan her cismin mükemmel ve düzenli bir harekete sahip olduğu görülmektedir. Gök cisimlerinin sessiz hareketini ve direksiz düşürülmeden durdurulmalarını ve döndürülmelerini ve bunu sağlayan dakik kanunların yaratılmasını Nursi, Allah’ın varlığına ve birliğine bir delil ve işaret olarak görmektedir. Yine uzaydaki yıldızların ölçülü hareket ve vaziyetlerini evrene olan faydalarını, ısı ve ışık kaynağı oluş durumlarını vurgular. Nursi gök cisimlerinin düzenli hareketlerini ve parçacıkların evrenindeki farklı kanun ve faaliyetlerini dile getirir. Yıldızları ve gök cisimlerini elektrik lambalarıyla süslenmiş muntazam bir ordu ve donanmaya benzetir.⁴⁷

⁴¹ el-İsrâ 17/44.

⁴² Âl-i İmrân 3/191.

⁴³ en-Nahl 16/66-69.

⁴⁴ el-Mü’minûn 23/12-14.

⁴⁵ Yâsîn 36/77-79.

⁴⁶ ez-Zümer 39/5-6.

⁴⁷ Nursi, Asa-yı Mûsâ, 197.

Nursi, bal arısını ele aldığı ilgili ayetlerin tefsiri bağlamında, arının bir kudret mucizesi olduğunu ve küçük bir bal makinesi ve fabrikası gibi çalıştığını nazara verir. Bu bağlamda arıyla ilgili birtakım detaylara işaret eder. Bal arısının beyindeki mükemmel programa, karnında gıdaların en tatlısını pişiren mekanizmaya ve iğnesindeki zehre değinir. Bilhassa küçücük bir böceğin çok küçük parmak ucu kadar bir alanda aldığı aynı maddelerden biri en tatlı; balı ve diğeri en zararlı ve acı olan zehri nasıl birbirine karıştırmadan yaptığına, daha doğrusu ona yaptırıldığını vahdete ve kudrete bir delil olarak gösterir. Bunların tesadüfen olamayacağını vurgular.⁴⁸ Ayrıca bir yaratılış harikası olan bal arısının birkaç özelliğinden bahsederek; milimetrik ölçülerle inşa ettikleri maksimum depolamaya izin veren altıgen petekleri, her türlü polenden istifade edebilecek cihazları, tozlaşmaya olan katkısı, özel kimyasallar ve maddeler katarak oluşturduğu besin değeri yüksek ve şifa olan balı, dünyanın manyetik alanını ve güneşin konumunu kullanarak besin kaynağı ve kovanın yerini tespit ve tarif etmesini ve bu tarif için özel bir takım hareketler yaparak (Q: 8 rakamına benzer danslarla) haberleştiklerini sayabiliriz.⁴⁹

Nursi, yaratılış numuneleri olarak hayvanları ve ürünlerini de örnek vermektedir. İnek, koyun, deve ve keçi gibi canlıları kuru ot yiyerek safı, temiz ve besleyici olan sütü üreten fabrikalara benzetmektedir. Sütün özelliklerinden bahseden Nursi, kan ve dışkı kanallarının arasından ve ortasından bembeyaz, temiz, hoş, içilmesi kolay ve besleyici böyle bir sütün akıtılmasını mucize bir yaratılış olarak ifade etmektedir. Ayrıca bu sütü akıtan mükemmel mekanizmanın varlığından daha güzel bir yaratılış mucizesinin o sütün daha berrak ve temiz olan sütü yavrulara sunma ve verme şefkati olduğunu söylemektedir.⁵⁰

Nursi cansız, karanlık ve şuarsuz topraktan yaratılan meyvelerden de söz etmektedir. Özellikle bu bağlamda ilgili ayette geçen iki meyveden bahseden Nursi, hurma ve üzümde tevhide ve yaratma hakikatine bir delil olduğunu söyler. Zira bu iki meyve susuz bir kumda ve kuru bir toprakta yetişmekle beraber bu meyvelerin ağaçları birer kudret mucizesi olarak helvalı şeker fabrikası ve ballı bir şurup makinesi gibi hassas ölçülerle ve dikkatle çalışmaktadırlar. Hurma ve üzüm içlerinde bal gibi mükemmel bir tatlılıkta ve şerbet gibi bir gıdayı barındırmaktadır. Zıtların bir araya geldiği ve sebeplerin cidden sonucu doğurmaktan bu denli uzak olduğu şartlarda bu meyveler aynı zamanda bir gıda olarak da kullanılmaktadır. Muhakkak bu iki meyvenin yaratılışında hassas ölçekler, karışımlar ve hikmetli bir düzen beraber işletilmekte olup Nursi'ye göre kör, sağır, intizamsız, istilacı unsurlar ve tabiat tesadüfen bu derece hikmetli faydalı sonuçları yapamaz ve yaratamazlar.⁵¹

Nursi, insan ve diğer canlıların yaratılışı bağlamında nutfelere ve yumurtalara ve onlardaki ölçülü ve hikmetli tasarrufa dikkat çekmektedir. Bilhassa anne karnında geçen üç karanlık⁵² döneme işaret eden Nursi, o karanlıklar içinde mükemmel bir şekilde suretlerin hikmetle ve o canlıya mahsus bir surette yaratılmasına işaret etmektedir.

⁴⁸ Nursi, *Şuâlar*, 155-156.

⁴⁹ *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, çev. Hayrettin Karaman vd., 3/416-418.

⁵⁰ Nursi, *Şuâlar*, 156.

⁵¹ Nursi, *Şuâlar*, 156-157.

⁵² Tefsirciler, “üç karanlık” ifadesini; annenin karın duvarı, rahim duvarı ve cenini kuşatan zar (amnion zarı) içindeki karanlık tabakalar olarak izah ederler. Bu karanlık tabakaları, rahim içinde birbirini kuşatan üç zarın oluşturduğu tabakalar olarak anlamak da mümkündür. Bunların ilki, cenini koruyan, içi sıvı dolu amnion zarı, ikincisi amnionu dıştan saran ve daha çok ceninin besin ve oksijen ihtiyacını sağlayan korion zarıdır. Rahim içini astar gibi kaplayan ve hamileliğin sonuna doğru gittikçe kalınlaşan üçüncü zar ise üzerindeki kan damarlarıyla çocuk için besin deposu görevi görmektedir. Ayette bu tabakaların karanlık oluşuna bilhassa dikkat çekilmekle, bu karanlık ortamlarda olup bitenlerin dahi Allah'ın bilgisi ve kudreti sayesinde gerçekleştiğine; dışarıdan farkına bile varılmayan bu ortamda yaratılış harikalarının gerçekleştirildiğine işaret edilmektedir. (*Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, çev. Hayrettin Karaman vd., 4/600).

İnsanların suretlerini o karanlıklar içinde ölçülü, alâmet-i farikalı, süslü, düzenli, şaşırmadan ve yanlış yapmadan basit bir maddeden açmak fiilini isbât-ı vâcib'e en güçlü bir delil olarak kabul eder.⁵³

Gözümüzün önünde birçok araz, nitelik ve olay görülmektedir. Bunların sonradan meydana geldiğine şüphe yoktur. Cansız bir cisimde daha sonra canlılığın meydana geldiği bizzat gözlemlenmektedir. Cansız cisimlerde hayat, idrak ve akıl gibi durumların ihtirâ' edildiği ve yaratıldığı görülmektedir. Zamanla madenler, bitkiler, hayvanlar ve gökcisimleri sürekli hâlden hâle geçmektedirler. Araz ve sıfatlar sürekli yenilenmektedir. Böylece şu öncül tecrübeyle sabit hâle gelir ki sebeplik ilkesi gereği, her ihtirâ' edilen yani yaratılan şey için bir muhteri ve yaratıcı şarttır. Her eser bir müessire, her hadise bir sebebe muhtaçtır. Ayrıca akıl ve idrak gibi hâdis durumları meydana getirecek aklın ve idrakin ne olduğunu bilen onları yaratabilen külli bir akıl ve idrak sahibi olan bir zât ancak bu şeyleri meydana getirebilir.⁵⁴ Madde âlemi aynı cinsten olan bir takım atomlardan meydana gelmiştir. Bu maddenin benzer olan parçaları kendi kendilerine bir araya gelerek bu derece farklı bileşikler ve çok çeşitli ve hikmetli özelliklere sahip olan bir takım cisimleri teşkil edemezler. Sayısız güzellikleri ve hikmetleri olan suret ve şekillere giremezler. Bütün bu vasıfları onlarda yaratan ve sistemli bir şekilde işleten biri gerekir, o da yüce yaratıcıdır.⁵⁵ Aynı toprak üzerinde bulunan, aynı hava ve ışığa maruz kalan aynı su ile sulanan çiçekler ve bitkilerde çok farklı şekiller, faydalar ve renkler görülmektedir. Öte yandan çok çeşitli ve hikmetli kokular ve lezzetler hissedilmektedir. Bu özellikler ise tamamen birbirine zıt olabilmektedir, aynı maddeden bu kadar çeşitli ve türlü türlü şeylerin ortaya çıkması, oluşması hikmetli bir sanatkâr olan yaratıcının kudretinin eseri olduğu konusunda aklîselim kimse şek ve şüpheyeye düşmemelidir.⁵⁶

Sonuç

İbn Rüşd ve Said Nursi'nin bakış açıları bağlamında ele aldığımız ihtirâ' delili yaratma delillerinin bir üst başlığı gibi düşünülebilir. İbn Rüşd'ün felsefeci ve Nursi'nin bir Eş'arî kelamcısı olduğu düşünüldüğünde, buna rağmen ihtirâ' deliline yaklaşımlarının benzer olması ilginçtir. İbn Rüşd ile Nursi'yi karşılaştırıldığında, Nursi'nin klasik kelamcıların birtakım hatalarına düşmediğini hatta İbn Rüşd gibi onları bazı konularda eleştirdiğini ve hatalarını tekrar etmediği rahatlıkla söylenebilir. Öyle ki Nursi'nin ihtirâ' delili bağlamında Eş'arî okulun genelinin görüşünden çok İbn Rüşd'e yakın durmaktadır. Ayrıca sadece ihtirâ' delili bağlamında değil İbn Rüşd'ün kelamcılara isbât-ı vâcib bağlamında yaptığı tenkitlerin benzerlerinin Nursi tarafından da yapıldığı görülmektedir. Bu iki İslam düşünürü de ihtirâ' delilini önemsemekte ve Kur'an'da en çok öne çıkarılan ve herkes tarafından kolayca anlaşılan bir delil türü olduğunu iddia etmektedir. Zira iki düşünür de bu delili Kur'an'i delil bağlamı ve başlığı altında ele almaktadır.

İbn Rüşd ve Nursi, klasik kelamcıların öne çıkardığı hudûs ve imkân vb. delillerden ziyade bu delilin daha önemli olduğunu ve yaratıcının varlığını ve birliğini daha net, kolay ve bedihi bir surette kanıtladığını iddia etmektedirler. Klasik kelam delillerini daha zor anlaşıldığını, her insana hitap edemediğini ve bazen de yetersiz kalabildiğini ifade etmektedirler. Öte yandan bu iki düşünür de klasik kelamcıların yaratıcının varlığını ispat noktasında Kur'ani örneklikten uzaklaştığını iddia etmektedirler.

⁵³ Nursi, *Şuâlar*, 167-168; Nursi, *Sözler*, 115.

⁵⁴ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, sad. Sabri Hizmetli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 281-282.

⁵⁵ İsmail Fenni Ertuğrul, *Materyalizmin İflassı ve İslam* (İstanbul: Sebil Yayınları, 1996), 16.

⁵⁶ İsmail Fenni Ertuğrul, *İman Hakikatleri Etrafında Suallere Cevaplar* (İstanbul: Sebil Yayınları, 1978), 15.

İbn Rüşd ve Nursi, bilhassa Kur'an ayetlerinin yaratılışa delil olarak verdiği örnekler üzerinden ihtirâ' delilini temellendirmektedir. Kur'an'ın yaratılışa örnek olarak sevk ettiği tüm evreni ve unsurlarını: gökler, yerler, denizler, nehirler, dağlar, hayvanlar, bitkiler vb. varlıkları ele alan iki düşünür bu büyük kudret ayetlerindeki yaratılış sahnelerini çarpıcı bulmakta ve ihtirâ' delili kapsamına almaktadır. Cansız topraktan ve unsurlardan canlı varlıkların oluşumunda ve şuursuz atomlardan ve maddelerden idrakli ve akleden yapıların ortaya çıkmasında iki düşünüre göre de ibretler ve yaratılış delilleri vardır. Bu derece mahiyetlerdeki dönüşüm ve yükselme onlara göre ancak her şeyi yaratan Allah'ın fiili olabilir. Zira bu fiiller için külli bir bilgi, bilinç, akıl, kudret ve irade gerekmektedir.

Kaynaklar

Bayraktar, Mehmet. "İbn Rüşd ve Allah'ın Varlığının Kanıtları." *Diyanet İlmi Dergi* 48/3 (2012), 31-50.

Cevheri, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcu'l-Lüga ve Sihâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafor Attar. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1987.

Erden, Hasan. et al. "Macroanatomic Studies on the Stomach of Camel". *Eurasian Journal of Veterinary Sciences* 14/1 (1998), 97-105.

Ertuğrul, İsmail Fenni. *İman Hakikatleri Etrafında Suallere Cevaplar*. İstanbul: Sebil Yayınları, 1978.

Ertuğrul, İsmail Fenni. *Materyalizmin İflassı ve İslam*. İstanbul: Sebil Yayınları, 1996.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. thk. Al-Yazji ve Dilciler Grubu. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1414/1993.

İhvânü's-Safâ. *er-Risâletü'l-Câmia Tâcu Resâili İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ*. nşr. Mustafa Gâlib. Beyrut: Dâru Sâdır, 1974.

İsfahânî, Râğîb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimeşk-Beyrut: Dâru'l Kalem, Daru's-Şam, 1412/1992.

İbn Rüşd, *el-Keşfü Menâhici'l-Edille fî Akâ'idü'l-Mille*. nşr. M. Hanefî. Beyrut, y.y., 1998.

İbn Rüşd, *İbn Rüşd'ün Felsefesi*. çev. A. N. Ayasbeyoğlu. Ankara: AÜİF Yayınları, 1955.

İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. Sad. Sabri Hizmetli. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.

Koyuncu, Mehmet-Yılmaz, Onur. "Sürdürebilir Hayvansal Üretimde Devenin Önemi." *Bursa Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* 33/2 (2019), 395-409.

Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir. çev. Hayrettin Karaman vd. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Kutluer, İlhan. "Felek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/303-306. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Nursi, Said. *Mukâkemat*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2021.

Nursi, Said. *İşârâtü'l-İ'caz*. çev. Abdülmecid Nursi. İstanbul: Envar Neşriyat, 2021.

Nursi, Said. *Mesnevî-i Nuriye*. Çev. Abdülmecid Nursi. İstanbul: Envar Neşriyat, 2021.

Nursi, Said. *Asa-yı Mûsâ*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2021.

Nursi, Said. *Lem'alar*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2021.

Nursi, Said. *Sözler*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2021.

Nursi, Said. *Şuâlar*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2021.

Özervarlı, M. Said. "İsbât-ı Vâcib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/495-497. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Topaloğlu, Bekir- Çelebi, İlyas. *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.